

Shraddha

UGC Pattern

भारतीय अर्थव्यवस्था

भाग - २

डॉ. मारोती डी. कच्छवे
डॉ. प्रकाश आर. रोडीया
डॉ. नरेश व्ही. पिनमकर

स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड ठरविलेल्या नवीनतम
बी.कॉम.तृतीय वर्षाच्या अभ्यासक्रमावर आधारित
भारतीय अर्थव्यवस्था-II साठी उपयुक्त

भारतीय अर्थव्यवस्था - II

* लेखक *

● डॉ. मारोती डी. कच्छवे ●

(एम. कॉम., बी. एड., एम. फिल., पीएच.डी.)

प्राध्यापक आणि विभागप्रमुख, वाणिज्य विभाग,
स्व. रमेश वरपुडकर कला, वाणिज्य आणि विज्ञान महाविद्यालय, सोनपेठ

● डॉ. प्रकाश आर. रोडीया ●

(एम. कॉम. एम. फिल. एम. बी. ए. एच. आर. एम, नेट, एम.ए. अर्थशास्त्र, पीएच.डी.,
जी डी सी ए)

सहायक प्राध्यापक, वाणिज्य विभाग,
राजर्षी शाहू महाविद्यालय, (स्वायत्त) लातूर

● डॉ. नरेश व्ही. पिनमकर ●

(एम. कॉम. नेट, एम.एड., एम.ए. अर्थशास्त्र, पीएच.डी.)

सहायक प्राध्यापक, वाणिज्य विभाग,

महाराष्ट्र महाविद्यालय, निलंगा

श्रद्धा पब्लिकेशन, सोलापूर

प्रस्तावना

हे पुस्तक स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड ठरवलेल्या नवीनतम बी. कॉम. तृतीय वर्षाच्या भारतीय अर्थव्यवस्था या अभ्यासक्रमाला अनुरूप आहे. पाच विभागांमध्ये भारतीय अर्थव्यवस्थेचे व्यापक कव्हेरेज प्रदान करण्याच्या या पुस्तकाची रचना करण्यात आली आहे. भारतीय अर्थव्यवस्थेचे वाढ, विकास आणि टिकाऊपणा आणि विकासातील घटक आणि स्वातंत्र्यापासून भारतातील आर्थिक विकास भारतीय अर्थव्यवस्थेत वाढ आणि संचनात्मक बदलासाठी हे पुस्तक समर्पित आहे. विकास, असमानता, दारिद्र्य, रोजगार आणि बेरोजगारीच्या गंभीर मूल्यांकनासह भारतीय विकास अनुभवाचे मूल्यांकन प्रदान करतो. विषय अशा प्रकारे तयार केला आहे की त्यात विविध आर्थिक क्षेत्रातील अलीकडील बदल आणि घडामोडींचा समावेश आहे. पुस्तकाची भाषा पुढे सरलीकृत करण्यात आली आहे. आर्थिक अटी स्पष्ट आणि तंतोतंत स्वरूपात स्पष्ट केल्या आहेत जेणेकरून संकल्पना सहज समजतील. या पुस्तक प्रत्येक संकल्पनेच्या सुरुवातीला मुख्य संकल्पनांची संक्षिप्त रूपरेषा दिली आहे. भारतीय अर्थव्यवस्थेतील अलीकडील घडामोडींविषयी विद्यार्थ्यांचे ज्ञान समृद्ध करण्यासाठी, आर्थिक सर्वेक्षण-भारत सरकार, जागतिक बँक डेटा अहवाल इत्यादी विविध स्रोतांकडून स्पष्ट केले गेले आहे. विविध उदाहरणांच्या मदतीने आर्थिक संज्ञा आणि संकल्पनांचा अर्थ समजण्यावर विशेष लक्ष देण्यात आले आहे. विश्वासाह स्रोतांकडून संबंधित डेटा वापरण्याची काळजी घेण्यात आली आहे. आम्ही सर्व पाठ्यपुस्तक लेखक आणि प्रख्यात अर्थतज्ज्ञांची कृतज्ञता व्यक्त करतो ज्यांचे कार्य वर्तमान पुस्तक तयार करण्यासाठी मोठ्या प्रमाणावर वापरले गेले आहे. आमचे प्रकाशक श्रद्धा प्रकाशन सोलापूर यांचे विशेष आभार पुस्तक चांगले छपाई आणि आकर्षक गेट-अपसह सादर केले.

लेखक

डॉ. मारोती डी. कच्छवे

(एम. कॉम., बी. एड., एम. फिल., पीएच.डी.)

डॉ. प्रकाश आर. रोडीया

(एम. कॉम. एम. फिल. एम.बी.ए. एच.आर.एम., नेट, एम.ए. अर्थशास्त्र,
पीएच.डी., जी डी सी ए.)

डॉ. नरेश व्ही. पिनमकर

(एम. कॉम. नेट, एम.एड., एम.ए. अर्थशास्त्र, पीएच.डी.)

आर्थिक नियोजनाची उद्दिष्टे आणि व्युहरचना

घटक :-

- * भारतातील आर्थिक नियोजनाची उद्दिष्टे : नियोजन संकल्पना व व्याख्या, नियोजनाचे प्रकार, आर्थिक नियोजनाचे महत्त्व, आर्थिक नियोजनाची उद्दिष्टे, भारतीय नियोजनाची ठळक वैशिष्ट्ये.
- * मिश्र अर्थव्यवस्था आणि आर्थिक नियोजन
- * आर्थिक विकासाची प्रारूपे : प्रारूपाचा अर्थ, नेहरू प्रारूप, गांधी प्रारूप, LPG प्रारूप.
- * PURA प्रारूप - विकासाचा गांधीवादी दृष्टिकोन
- * नेहरू प्रारूपाची प्रमुख उद्दिष्टे
- * विकासाचे गांधीवादी प्रारूप
- * उदारीकरण, खाजगीकरण आणि जागतिकीकरण प्रारूप
- * विकासाचे PURA प्रारूप : नवगांधीवादी दृष्टिकोन
- * पुरा प्रारूपाची ठळक वैशिष्ट्ये

प्रस्तावना :

कोणत्याही अर्थव्यवस्थेच्या यशापयशात त्या अर्थव्यवस्थेत राबविली जाणारी नियोजन प्रक्रियाच निर्णायक ठरते. अर्थव्यवस्थेत उपलब्ध असलेल्या सर्व संसाधनांचा पुरेपूर वापर करून उत्पादन घेण्याच्या प्रक्रियेत आर्थिक नियोजन उपयोगी पडते. देशातील कर्त्या मनुष्यबळाचा पुरेपूर वापर करून आर्थिक व सामाजिक प्रश्न सोडवणे आर्थिक नियोजनात अपेक्षित असते. देशाच्या आर्थिक विकासाला योग्य दिशा देण्यासाठी आर्थिक नियोजन होकाराचे काम करते. त्यामुळेच अलीकडच्या काळात आर्थिक नियोजनाला अनन्यसाधारण महत्त्व प्राप्त झाले आहे. देशांतर्गत आणि राष्ट्रा-राष्ट्रातील आर्थिक वर्चस्वाच्या स्पर्धेमुळे गतिमान आर्थिक नियोजनाची आवश्यकता अधिकच अधोरेखित झाली आहे.

देशात उपलब्ध असलेली साधनसंपत्ती, कुशल मनुष्यबळ, तंत्रज्ञान आणि आर्थिक, सामाजिक, भौगोलिक व राजकीय परिस्थिती यांचा आर्थिक नियोजनावर परिणाम पडत असतो. आर्थिक विकासाची दिर्घकालीन उद्दिष्टे ठरवताना आर्थिक साधनांची मुबलकता, आर्थिक व राजकीय परिस्थिती तसेच इतर अनेक घटकांचा एकत्रित विचार केला

प्रकरण दुसरे
औद्योगिक धोरण
(Industrial Policy)

घटक :-

- * प्रस्तावना
- * औद्योगिक धोरणाची व्याख्या
- * औद्योगिक धोरणाची गरज, उद्दिष्ट्ये व महत्त्व
- * १९४८ चे औद्योगिक धोरण
- * १९४८ च्या धोरणाची प्रमुख वैशिष्ट्ये
- * १९४८ च्या औद्योगिक धोरणाचे टीकात्मक परिक्षण
- * १९५६ चे औद्योगिक धोरण
- * १९५६ च्या औद्योगिक धोरणाची प्रमुख वैशिष्ट्ये
- * १९५६ च्या औद्योगिक धोरणातील तरतुदी
- * १९५६ च्या औद्योगिक धोरणाचे टीकात्मक परिक्षण
- * १९७७ चे औद्योगिक धोरण
- * १९७७ च्या औद्योगिक धोरणाची प्रमुख वैशिष्ट्ये
- * १९७७ च्या औद्योगिक धोरणाचे टीकात्मक परिक्षण
- * १९८० चे औद्योगिक धोरण
- * १९८० च्या औद्योगिक धोरणाची उद्दिष्ट्ये
- * १९८० च्या औद्योगिक धोरणाची वैशिष्ट्ये किंवा तरतुदी
- * १९८० च्या औद्योगिक धोरणाचे मुल्यमापन
- * १९९१ चे औद्योगिक धोरण
- * १९९१ च्या औद्योगिक धोरणाची उद्दिष्ट्ये
- * १९९१ च्या औद्योगिक धोरणाची वैशिष्ट्ये
- * १९९१ च्या औद्योगिक धोरणाचे टीकात्मक परिक्षण
- * २००१ चे औद्योगिक धोरण
- * २००१ च्या औद्योगिक धोरणाची प्रमुख वैशिष्ट्ये

प्रकरण चौथे
भारतीय अर्थव्यवस्थेचे खाजगीकरण
आणि जागतिकीकरण

घटक :-

- * प्रस्तावना
- * सार्वजनिक क्षेत्र, खासगी क्षेत्र
- * सार्वजनिक क्षेत्र विरुद्ध खासगी क्षेत्र
- * सार्वजनिक क्षेत्राची व्याख्या, खाजगी क्षेत्राची व्याख्या
- * सार्वजनिक क्षेत्र आणि खाजगी क्षेत्रातील महत्त्वाचे फरक
- * १९९१ पासून आर्थिक सुधारणा
- * नवीन आर्थिक सुधारणा, औद्योगिक क्षेत्रातील सुधारणा
- * खाजगीकरण
- * जागतिकीकरण, जागतिक व्यापार संघटना
- * जागतिकीकरण आणि भारतीय अर्थव्यवस्थेवर त्याचा प्रभाव

प्रस्तावना :-

अर्थव्यवस्थेत पूर्वी फक्त सार्वजनिक क्षेत्र प्रचलित होते. सध्या अनेक देशांनी खासगीकरणाचे धोरण अवलंबिले असून त्याद्वारे खासगी क्षेत्रालाही महत्त्व प्राप्त होत आहे. कोणत्याही देशाच्या प्रगतीसाठी आणि विकासासाठी दोन्ही क्षेत्रांनी आपसात हातभार लावला पाहिजे कारण केवळ एकच विभाग देशाला यशाच्या मार्गावर घेऊन जाऊ शकत नाही. खाजगी क्षेत्रामध्ये व्यवसायाचा समावेश असतो जो मालकीच्या, व्यवस्थापित आणि व्यक्तींकडून नियंत्रित असतो. उलटपक्षी सार्वजनिक क्षेत्रात सरकारच्या मालकीचे आणि व्यवस्थापित केलेले विविध व्यवसाय उपक्रम असतात. अशा संघटना पूर्णपणे किंवा अंशतः केंद्र किंवा राज्याच्या मालकीच्या असतात आणि स्वतंत्र मंत्रालयाच्या अधीन असतात. काही सार्वजनिक क्षेत्रातील संस्था संसदेच्या विशेष कायद्याद्वारे स्थापित केल्या जातात. इतर क्षेत्रांपेक्षा स्वतःला अधिक चांगले सिद्ध करण्यासाठी दोन्ही क्षेत्रांमधील स्पर्धा.

प्रकरण पाचवे
समांतर अर्थव्यवस्था
(Parallel Economy)

घटक :-

- * प्रस्तावना
- * काळ्या पैशाचा अर्थ व व्याख्या
- * काळा पैसा उद्भवण्याची कारणे किंवा घटक
- * भारतीय अर्थव्यवस्थेवर होणारे काळ्या पैशाचे परिणाम
- * काळा पैसा कमी करण्यासाठी उपाय योजना

प्रस्तावना :-

भारतीय अर्थव्यवस्था ही एक समांतर अर्थव्यवस्था आहे. समांतर अर्थव्यवस्थेत वैध व अवैध अर्थव्यवस्थेचे अस्तित्व आढळते. ज्या अर्थव्यवस्थेला समाज व देशातील कायद्याद्वारे स्वीकारले जाते त्याला वैध अर्थव्यवस्था म्हणतात. ज्या अर्थव्यवस्थेस समाज व कायद्याद्वारे स्वीकारले जात नाही त्याला अवैध अर्थव्यवस्था म्हणतात.

समांतर अर्थव्यवस्थेला काळी, बेहिशोबी अवैध अर्थव्यवस्था असे म्हणतात. काळ्या पैशाचा जन्मच हा भ्रष्टाचारातून होत असतो. देशातील काळा पैसा उत्पादक कार्यासाठी वापरला जात नाही त्यामुळे देशाच्या प्रगतीला अडसर निर्माण होतो हा काळा पैसा भारतात न ठेवता विदेशातील स्विस बँकेत मोठ्या प्रमाणात ठेवला जातो.

भारतासारख्या विकसनशिल देशासमोर काळा पैसा हे मोठे आव्हान आहे. अर्थव्यवस्थेतील काळ्या पैशाच्या अस्तित्वामुळे गरीब व श्रीमंत यांच्यातील आर्थिक विषमतेची दरी दिवसेंदिवस रुंदावत चालली आहे. त्यामुळे काळा पैसा देशाच्या आर्थिक विकासाला प्रमुख अडसर बनत आहे. काळा पैसा लपवण्याच्या अनेक जागा असतात. कोणी सोन्याच्या स्वरूपात तर कोणी मालमत्तेत गुंतवून पैसे लपवून ठेवतो. काळा पैसा नेमका कसा तयार होतो हे समजून घेणे महत्त्वाचे असते. लाखो नोकरदार, व्यावसायिक वेगवेगळ्या व्यवसायामधून नोकरीतून उत्पन्न मिळवितात. ज्यांच उत्पन्न टी.डी.एस. कपात होऊन येत असते. कोट्यावधी लोक आहेत. राहिलेले पैसे अशा प्रकारचे लोक बँकेतून काढून आणून आपल्याला लागणाऱ्या दैनंदिन किराणा, दुध, भाजी, कपडे, औषध आणि इतर वेगवेगळ्या खर्चासाठी वापरतात. जिथं आपण पैसे देवूनही तिथं कोणतीच बील तयार होत नसेल तर काळ्या पैशाला सुरुवात होते.

● डॉ. मारोती डी. कच्छव ●

(एम. कॉम., बी. एड., एम. फिल., पीएच.डी.)

प्राध्यापक आणि विभागप्रमुख, वाणिज्य विभाग,
स्व. रमेश वरपुडकर कला, वाणिज्य आणि विज्ञान महाविद्यालय, सोनपेठ

● डॉ. प्रकाश आर. रोडीया ●

(एम. कॉम. एम. फिल. एम. बी. ए. एच. आर. एम. नेट, एम.ए. अर्थशास्त्र, पीएच.डी.,
जी. डी. सी. ए.)

सहायक प्राध्यापक, वाणिज्य विभाग,
राजर्षी शाहू महाविद्यालय, (स्वायत्त) लातूर

● डॉ. नरेश व्ही. पिनमकर ●

(एम. कॉम. नेट, एम.एड., एम.ए. अर्थशास्त्र, पीएच.डी.)

सहायक प्राध्यापक, वाणिज्य विभाग,
महाराष्ट्र महाविद्यालय, निलंगा

श्रध्दा पब्लिकेशन, सोलापूर.

१०२/ बी, ६, घोंगडे बंगला, भवानी पेठ, सोलापूर.

M.: 8308630133, 9028709272